

DANNE NORDLING:

Etikens renässans

Sverige kan inte leva vidare som en opåverkad halvö i den eurasiska kontinentens periferi när dennas samhällssystem genomgår omvälvande systemskiften. Förändringens vind kan komma att blåsa över Sverige med oändad styrka.

För att de nya grunderna för det framtida svenska samhällssystemet skall kunna fastställas på ett förnuftigt sätt krävs en kvalificerad etisk diskussion, skriver Danne Nordling. Den etiska debatten har dock hittills huvudsakligen förts av amatörer som varit fullständigt okunniga om olika etiska teorier.

Pol mag Danne Nordling är samhällsdebattör och anställd hos Skattebetalarnas förening.

Etik och moral har kommit på modet i samhällsdebatten. Men debatten kretsar inte så mycket kring individens val av livsåskådning. Det dominerande inslaget är i stället politiskt och förekommer i huvudsak på två områden som skulle kunna kallas det för-politiska och det alternativ-politiska.

På det för-politiska området diskuteras sådana saker som behovet av etiska regler orsakade av genteknologins framsteg eller av nya förhållanden inom näringslivet – speciellt på aktiebörsens område. Någon riktig etisk diskussion på det principiella planet är det dock inte fråga om – snarare är det fråga om någon sorts kasuistik (fallregler). Att auktoritärt utfärda vissa moralföreskrifter under sken av att detta skulle vara resultatet av objektiva etiska överväganden riskerar dock snart att diskreditera hela den etiska debatten (jfr bankinspektionens sk etikmeddelanden). Då måste lagstiftning med klart specificerade sanktioner vara bättre.

Men tendensen är i viss mån den motsatta. Inom folkpartiet driver t ex Barbro Westerholm och Ingemar Eliasson tesen att "skrivna regler skall ersättas med etik, oskrivna regler". Några exempel ger de inte på detta utan i stället på motsatsen: det finns en fara med lagstiftning därför att aktörerna då nöjer sig med att hålla sig inom lagens ramar. Detta skulle inte vara tillräckligt enligt folkpartisterna.

Men är det självklart att moralregler är effektivare än exakt lagstiftning kombinerad med sanktioner? Detta problem inom etiken är förvånansvärt sällan behandlat av moralfilosoferna. Mycket tyder dock på att brotten mot moralens bud i äldre tider var väl så vanliga som i modern tid. Och ändå upplevde man tidigare såväl

upptäckt som sanktioner såsom en möjlig oundviklig realitet när vi idag skulle avfärda sådana föreställningar som vidskepelse (t ex Guds allseende öga och skärskälden). Det är därför befogat att ställa frågan om moralförespråkarna i juridikens gränstrakter är inne på att försöka återupprätta de metafysiska sanktionsföreställningarna.

Den marxistiska socialismen

På det alternativ-politiska området är etikdiskussionen betydligt intressantare. Diskussionen gäller här själva grundvalarna för samhällssystemet. Det är inte längre självklart att vi i Sverige skall utveckla det demokratisk-socialistiska systemet (av icke-socialister benämnt "den svenska modellen" eller något annat eufemistiskt). Ett antal borgerliga och några enstaka socialdemokratiska debattörer kan uppenbarligen tänka sig ett annat system som inte bygger på dagens kristet-utilitaristiska etik. Denna etik har tidigare frambragt jesuitrörelsen vars moderna variant i industrisamhället är den marxistiska socialismen.

Detta kan tyckas vara paradoxalt eftersom socialismen traditionellt varit anti-religiös. Men vid närmare eftertanke framstår övertagandet av den kristna etiken som naturligt. En rörelse som skall kunna tilltala intellektuella personer uppfosttrade med en etik dominerad av bergspredikan måste givetvis försöka legitimera sina anspråk genom hänvisningar till de rådande etiska föreställningarna. Förutom den kristna självuppoffringsetiken kunde marxismen också överta den av de engelska socialliberalerna lanserade utilitarismen. Den nya rörelsens fram-

gångar kan också förklaras med att den inte framträdde som en ny religion — utan som den "vetenskapliga socialismen" i motsats till allehanda religiös vidskepelse som kunde klassificeras som "opium för folket".

Men det nya alternativet till religionen hade trots sin religionsliknande karaktär tre svaga punkter som i en upplyst värld förr eller senare måste avslöjas och medföra att ett alternativ börjar diskuteras: 1. Läran om utsugningen, 2. Kravet att de rika måste avstå från sina pengar för att de fattiga skall få det bättre och 3. Föregivandet att socialistisk planhushållning är

---

Jesuitrörelsens moderna variant i industrisamhället är den marxistiska socialismen.

---

effektivare än kapitalistisk marknadsekonomi. I slutet av 70-talet visade "vinstbristkrisen" i Sverige att utsugningen var en myt, i början av 80-talet förstod alltfler att de höga marginalskatterna skadade hela samhällsekonomin och i slutet av 80-talet visade det ekonomiska sammanbrottet för planhushållningen i östblocket och även i viss mån inom den offentliga sektorn i Sverige att egendoms-gemenskapens etik snarare innehåller något av en inkarnation av ondskan än utgör den mänsklighetens frälsning som socialisterna predikat under hela 1900-talet.

Utsugningsläran har övergivits

Övergivandet av utsugningsläran — socialismens teoretiska fundament — har stor betydelse för den etiska principdiskussionen. Om någon utsugning av arbetarklas-

sen inte förekommer i det kapitalistiska systemet bortfaller socialdemokratins främsta moraliska argument för progressiva skatter. Dessa behövs inte längre för att kompensera arbetarklassen för den monopolistiska exploatering som den tidigare ansågs vara utsatt för av "de rika". Mycket riktigt införs också en helt proportionell kapitalinkomstskatt på 30 procent i det nya skattesystemet 1991 medan en viss progressivitet finns kvar i beskattningen av arbetsinkomster.

Återstoden av "skatt efter bärkraft" och den omfördelning som sker genom kanaliseringen av den offentliga sektorns utgifter måste motiveras med någon typ av utilitaristisk etik. Här har diskussionen endast pågått något årtionde med inlägg från filosofer som John Rawls och Robert Nozick. På det något mindre principiella planet lever fortfarande kvar kantianska pliktföreställningar och kristen agapism (av grek agape, 'självutgivande kärlek') — det gäller särskilt motiveringarna för en betydande del av de offentliga utgifterna. En oppositionsrörelse på frammarsch mot dessa etiska föreställningar är den s k objektivismen lanserad av den rysk-amerikanska författarinnan Ayn Rand.

Kvalificerad etisk diskussion krävs

Genom socialismens etiska och praktiska sammanbrott uppkommer frågan vad vi skall sätta i stället. För Sverige är denna fråga i huvudsak begränsad till den offentliga sektorns område även om speciellt lönebildningsproblemen är viktiga inom näringslivssektorn. Att Sverige skulle kunna leva vidare som en opåverkad halvö i den eurasiska kontinentens periferi när dennas samhällssystem ge-

nomgår omvälvande systemskiften är det väl få som tror. Förändringens vind kan komma att blåsa med oanad styrka även i Sverige.

Men för att de nya grunderna för det framtida svenska samhällssystemet skall kunna fastställas på ett förnuftigt sätt krävs en kvalificerad etisk diskussion. Det bästa vore att alla kunde komma överens om vilka etiska principer som samhällssystemet skulle bygga på. Däremot kan man inte fatta beslut om dem på konventionell demokratisk väg eftersom den etiska kvaliteten på en politisk kampanj bara skiljer sig från inbördeskrigets genom att den politiska kampen förs med fredliga medel. Vad som är sanning och rätt går lika litet att avgöra med omröstningar som med vapenmakt. I det gamla Sparta höll spartierna med vapenmakt de s k heloterna praktiskt taget som slavar, ägda av staten. En demokratisk omröstning hade med största sannolikhet resulterat i ombytt roller om en tredje part hade tvingat dessa båda grekiska folkgrupper att underordna sig ett sådant beslut utan att göra uppror.

Insikten om att politikens kompetensområde är begränsat av etiska principer även då besluten fattas med demokratiska omröstningar har långsamt börjat sprida sig. Men det gäller att inte förväxla dessa grundläggande etiska principproblem med den mera ytliga etikdebatt som nu blivit så vanlig i massmedia. Här är det fråga om regler för personliga ställningstaganden ofta i partikulära situationer. På detta område förekommer dessvärre ett fenomen som riskerar att på nytt diskreditera allt vad etik och moral heter. Vad jag avser är den moraliska indignationen och dess förkunnare.

Etiken missbrukas

Hittills har den populära etiska debatten huvudsakligen förts av amatörer som varit fullständigt okunniga om olika etiska teorier: En tidigare mycket dominerande grupp var olika typer av religiösa svärmarer med närmast vidskepliga förställningar om de mänskliga dygderna etc. En annan grupp är känslotänkande konstnärer och poeter som av okritiska personer närmast betraktas som "moraliska experter" genom att de använder ett mysticistiskt och abstraktionistiskt språkbruk som också manifesterar att de aldrig kommit i kontakt med de semantiska begreppen vaghet och mångtydighet. Utgjutelser av pretentiösa emotioner från dessa och liknande grupper av amatörer tycks ge en närmast daglig bekräftelse av den meta-etiska teori som lanserades bl a av Axel Hägerström och som i Sverige går under (den ursprungligen pejorativa) benämningen *värdenihilism*.

Vilken funktion värdeutsagor egentligen har och vilka kriterier som är giltiga vid avgörandet av olika etiska kvaliteter hör till den gren inom den praktiska filosofin som kallas meta-etik. Den som gör anspråk på att vilja fälla välgrundade moraliska omdömen måste också ha skaffat sig en viss insikt i den meta-etiska teoribildningen. Men tillsvidare räcker det med att här konstatera att etiken ofta tenderar att missbrukas för att tillgodose personliga eller gruppegoistiska intressen. Medvetet eller omedvetet kan moraliserande omdömen användas för att dölja ens verkliga avsikter och för att sätta stopp för en fortsatt intellektuell diskussion som skulle riskera att avslöja det grundlösa eller oacceptabla i ens åsikter. Därför har moraliska omdömen ofta

framstått som auktoritära och grundade på mystiska, metafysiska skäl, obegripliga för enkla människor. De mera kritiska har i stället revolterat och kastat allt etiskt tänkande överbord — inte bara moralkakorna — samt anslutit sig till den riktiga värdenihilismen.

Om uppfattningen sprider sig att det inte finns några värden och att allt är tillåtet men att det gäller att inte åka fast kommer samhällslivet för alla att bli så mycket sämre. De som försöker överexploatera

---

Om någon utsugning av arbetarklassen inte förekommer i det kapitalistiska systemet bortfaller socialdemokratins främsta moraliska argument för progressiva skatter.

---

möjligheterna att med moraliska krav reglera sina medmänniskors beteende riskerar att inte bara misslyckas med detta utan också att mera elementära umgängesnormer löses upp med allmän osäkerhet och otrygghet som följd. Utan föreställningen om värden — egna långsiktiga eller andras — kan tankeverksamheten vid sådant handlande som har långsiktiga konsekvenser kopplas bort eller överlätas åt känslorna.

Intellektualismen

Den *etiska rationalismen* eller intellektualismen är benämningar på sådana läror som betonar att det är den riktiga insikten som är bestämmande för den etiska kvaliteten i handlandet. Det tidigaste exemplet på en företrädare för detta tänkande är Sokrates (469–399 fKr) som med sin

maieutik eller förlossningsmetodik försökte hjälpa andra att utreda deras egentliga tankar och mål. Någon explicit motsats till etisk rationalism finns egentligen inte men företrädare för den filosofiska romantiken och idealismen resonerar vanligen på ett sätt som helt strider mot den etiska rationalismen. Detta gäller t ex F Hegel (1770–1831) och C J Boström (1797–1866) – den senare var också huvudobjektet för A Hägerströms (1868–1939) värdenihilistiska kritik.

Den etiska kvaliteten på en politisk kampanj skiljer sig bara från inbördeskriget genom att den politiska kampen förs med fredliga medel.

Om dagens etiska diskussion skall kunna ha någon framgång väntar en besvärlig balansgång mellan idealism och nihilism som kanske inte kan ge så många svar på de klassiska frågorna om det goda, plikten och det rätta. Sannolikt kan man inte komma så mycket längre än till att en rationell etisk analys är nödvändig och att dess metoder måste utvecklas med den moderna analytiska filosofin som redskap. Förhoppningsvis borde man också i brist på enighet om det goda åtminstone kunna komma överens om att minimera "det onda". Att detta senare mål ingalunda är självklart visar en genomgång av de vanligaste etiska läroerna.

De etiska systemen kan delas in i tre huvudgrupper: 1. Teleologisk etik (av gr *telos*, ändamål) som beaktar handlingars

konsekvenser, 2. Deontologisk etik (av gr *deon*, det nödvändiga) eller pliktetik samt 3. Personalistisk etik eller sinnelagsetik (brukar ibland föras till grupp 2). I nedanstående tablå ges en översikt av de vanligaste undergrupperna inom dessa tre huvudområden.

Etiska system

1. Teleologisk etik

Etisk egoism
Hedonistisk etik
Självförverkligandeetik
Värderangordningsetik

Etisk universalism
Handlingsutilitarism
Regelutilitarism
J Rawls' differensprincip

2. Deontologisk etik

Handlingsdeontologisk
Intuitionism
Existensialism
Regeldeontologisk
Kasuistik
Stoicism
Kategoriska imperativet
Gyllene regeln
Konfucius' regel
R M Hares regel

3. Personalistisk etik

Handlingsagapism
Regelagapism

Här skall endast ges en ytterst kortfattad beskrivning av de olika etiska systemen. Det finns anledning att i andra sammanhang återkomma till en närmare analys av de motstridiga rekommendationer som olika etiska teorier implicerar.

Teleologisk etik

Man bör söka ögonblickets lust åt sig själv hävdade sokrateslärjungen Aristippos (egoistisk hedonism). Epikuréerna ansåg däremot att det främst gällde att undvika det oangenäma varför det är tvivelaktigt om man kan klassificera epikurismen som en njutningsmoral. En mera sofistikerad variant är tanken på självförverkligandet som målet för människors handlingar och som redan finns hos Aristoteles (384–322 fKr) men som i modern tid förekommer mest i psykologiska sammanhang. Under antiken var det självklart att det moraliskt riktiga handlandet måste vara fördelaktigt för en själv. Skenbart oegennyttiga handlingar var vällovliga eftersom de gav den handlande tillgång till högre värden – t ex givmildhetens glädje hos Aristoteles. Vad man offrar för andra är vissa lägre värden medan man väljer de högre, ”ädla” värdena för egen del. Platon (427–347 fKr) menade att man därför kunde visa att det är bättre att ”lida orätt” än att ”göra orätt”. Även i den kristna etiken finns inslag av egoism – t ex att undvika att hamna i skärselden.

Man bör inte bara främja sitt eget bästa utan alla människors bästa, hävdar den etiska universalismen. Enligt J Bentham (1748–1832) var detta nödvändigt för att främja sin egen lycka medan det enligt J S Mill (1806–73) var ett grundläggande moraliskt krav som inte kan härledas ur något annat. Deras lära kallas utilitarism – nyttomoral eller välfärds-moral – och avgörande för den etiska kvaliteten hos en handling är det överskott av lycka över anti-lycka som den åstadkommer summerat för alla människor som berörs av handlingen. En nyansering av de uppenbart absurda konsekvenser som följer av

detta är den sk regelutilitarismen där man försöker utvärdera vilka handlingsregler som medför störst lyckosumma.

En ny variant av utilitarism är John Rawls' sk differensprincip där inte längre allas lyckosumma skall maximeras utan främst de ”sämst ställdas”. Andra varianter tar fasta på vilka företeelser som skall ingå i lycko-måttet – man talar om hedonistisk och ideell utilitarism där den senare innefattar bl a skönhet, dygd och kunskap.

Deontologisk etik

Deontologisk etik innebär att konsekvenserna av ens handlingar är betydelselösa – kvaliteten avgörs i stället av särskilda egenskaper hos själva handlingarna. Handlingsdeontologisk etik saknar regler och grundar sig på att vi bör ta reda på fakta i saken och sedan bedöma vad som skall göras – antingen genom intuition eller genom ett ”val” som existensialisterna uttrycker det.

Regel-deontologiska system grundar sig antingen på en huvudprincip eller på ett system av regler som i vissa fall kan strida mot varandra. För att komma tillrätta med eventuella plikt-kollisioner har man försökt konstruera kasuistiska regler (för specialfall), t ex att det är moraliskt rätt att bryta ett löfte för att rädda en nödställd. Nästa steg är att analysera huruvida detta gäller alla löften – kanske finns det löften som måste hållas även om någon skulle bli dödad. Här sker en successiv övergång till regel-utilitarism.

En tidig regel-deontologisk etik utvecklades av stoikerna vars lära grundlades av Zenon, samtida med Epikuros. Varken lust eller smärta hade något värde

– det var plikten som gällde och denna fanns att söka i "naturens förnuft". Här finns embryot till senare tiders naturrättsliga teorier om varje människas egenvärde. Stoikerna var t ex motståndare till slaveriet.

Men det är I Kant (1724–1804) som är den främsta representanten för den regeldeontologiska etiken med sitt "kategoriska imperativ" (handla efter en regel som kan upphöjas till allmän lag). En tidigare variant av detta är bergspredikans "gylle- ne regel" som i en något mer generell version formulerades hundra år tidigare av Publilius Syrus med orden: "Det som du gör mot andra skall du vänta dig av andra". Men redan 500 år tidigare hade Konfucius formulerat regeln i negativ form "Tillfoga inte andra vad du inte önskar dig själv" (ömsesidighetens princip). R M Ha-

re har i vår tid omvandlat regeln till: "Behandla andra så som de själva vill bli behandlade". Den uppmärksamme läsaren bör här lägga märke till att denna regel egentligen är teleologisk.

Personalistisk etik

Den personalistiska etiken är främst av religiös karaktär och betonar sinnelaget hos den handlade i stället för handlingarnas egenskaper eller verkningar. Den kristna kärleksetiken eller agapismen är den viktigaste gruppen och kan konkretiseras med Paulus' tes att en glänsande och uppoffrande handling likväl saknar värde om den inte är framsprungen ur kärlek. Att detta öppnar möjligheter för en fullständig normlöshet har uppmärksamats av Lars Görling i romanen "491".

Pärmar för inbindning av årgång 1989

kan rekvireras från Svensk Tidskrifts expedition, tel 08-667 59 55, eller genom insättning av kronor 70:– på postgiro 7 27 44-6.